

De Nederlandse economie in 2025: Grootscheepse verbouwing kan beginnen

Samenvatting

Hoewel de Nederlandse economie er op het oog goed voor staat, zijn er grote veranderopgaven. Een nieuwe economie is nodig om een gelukkig leven op een duurzame planeet mogelijk te maken. Daarbij is het antwoord niet simpelweg meer economische groei: het gaat over grote veranderingen, transities. Deze zijn niet in een economisch model te berekenen. Ze hangen af van beleid, maar in belangrijke mate ook van gedrag. Om daar meer zicht op te krijgen, hebben we door middel van een representatieve steekproef onderzocht hoe de Nederlandse bevolking denkt over vijf transities: de voedseltransitie, grondstoffentransitie, energietransitie, welzijnstransitie en maatschappelijke transitie.

Er blijken veel meer Nederlanders mee te willen gaan in deze vijf transities dan er Nederlanders tegen zijn. Mensen verwachten dat zowel de overheid, bedrijven als zichzelf een rol spelen in het realiseren van deze grote veranderingen naar een nieuwe economie. Wat betreft de energie- en grondstoffentransitie wordt sterk naar bedrijven gekeken, terwijl men in de welzijns- en maatschappelijke transitie een grote rol voor burgers zelf en de overheid ziet.

Het volledig aanpassen van je huidige gedrag in lijn met deze opvattingen blijkt lastiger. De groep mensen die zich al gedraagt zoals je na een transitie zou verwachten ligt alleen voor de energietransitie boven de 10%. Voor zowel de energie- als maatschappelijke transitie geldt wel dat een aanzienlijke groep mensen van plan is hun gedrag te veranderen. Wanneer we deze groepen samen pakken, lijken sociale kantelpunten voor deze transities daardoor binnen handbereik. Voor de voedsel- en welzijnstransitie zijn kantelpunten ook al in zicht. Voor de grondstoffentransitie is dit nog niet het

geval, hier is slechts een beperkte groep pioniers in actie of van plan in actie te komen.

Al met al concluderen wij dat de veranderingsbereidheid in Nederland hoog is. Een positieve, maar wellicht ook niet zo'n verrassende boodschap. Immers, nagenoeg iedere Nederlander snapt dat het huidige economisch model niet toekomstbestendig is. Waar meningen verschillen is over het hoe. Om daadwerkelijk gedrag te veranderen is een samenspel tussen overheid, burgers en bedrijfsleven noodzakelijk, waarbij er verschillen zijn per transitie. Als al deze actoren een stap vooruitzetten, kan een gelukkig leven op een duurzame planeet ineens een stuk dichterbij komen.

Inleiding

De Nederlandse economie staat er schijnbaar best goed voor. De werkloosheid is laag, de overheidsschuld ook. De inflatie is nog wel hoog, maar dalende. Nog steeds verdient Nederland meer aan het buitenland dan vice versa. De pensioenpotten zijn goed gevuld en Nederlanders zijn gemiddeld gelukkiger en rijker dan inwoners van andere landen.¹

Toch piept en kraakt het. De woningmarkt is overspannen, net als de arbeidsmarkt. Oplossingen voor grote knelpunten, zoals het tekort aan ruimte om te bouwen, de hoge stikstofuitstoot en de achteruitgang van de publieke dienstverlening zijn nog niet in zicht is. De klimaatcrisis klopt ook in Nederland op de deur en geopolitieke onzekerheid raakt de Nederlandse economie en Nederlanders.

Langzaam daalt het besef in dat een deel van het Nederlandse verdienmodel – gebaseerd op relatief goedkope energie en goed opgeleide maar betrekkelijk goedkope arbeid – niet langer houdbaar is. Door vergrijzing en het verminderen van migratie neemt het arbeidsaanbod af. Door het sluiten van de gasvelden in Groningen is Nederland veranderd in een energie-importeur. Ondertussen verbranden we nog steeds fossiel en verbruiken we meer grondstoffen dan de aarde kan leveren.

Alle reden dus voor een grootscheepse verbouwing. Naar een economie die minder afhankelijk is van fossiele energie en van grondstoffen uit het buitenland. Waar duurzaam geproduceerd voedsel de norm is en waarbij welzijn en sociale relaties centraal staan. In plaats van het te hebben over een procentje meer of minder economische groei, werkloosheid of overheidsschuld, gaan de vooruitzichten van Triodos Bank over de paradigmaverschuiving die onze economie

nodig heeft.

Op basis van een representatieve steekproef onder de Nederlandse bevolking laten we zien hoe mensen denken over grote veranderingen. Komen ze zelf in actie? Wat vinden ze van de rol van overheid en bedrijfsleven, en wanneer zouden ze nog sneller in beweging komen?

Wij verwachten, mede op basis van deze steekproef, dat we in veel van dit soort veranderingen – ook wel transities genoemd – dichtbij een kantelpunt zijn. Dat, ondanks de scherpe politieke tegenstellingen, een groot deel van de Nederlandse bevolking klaar is voor verandering. Dat hoeft niet altijd een meerderheid te zijn. Een substantiële minderheid is genoeg om systeemverandering in gang te zetten, zeker als maar weinig mensen tegen verandering zijn. Onze resultaten bieden ook optimisme; ze leren ons dat polarisatie die het politiek debat kenmerkt, deze transities niet per se in de weg staat.

In onze outlook verbinden we aan deze resultaten van het onderzoek een aantal conclusies:

- Een nieuwe economie krijgen we alleen als die inclusief is. Er moet voldoende zekerheid zijn voor iedereen, dat is het startpunt.
- Voor alle vijf de transities geldt dat er veel meer Nederlanders voor dan tegen verandering zijn.
- Mensen verwachten niet alles van de overheid. Ze kijken ook naar bedrijven en zichzelf. De politiek hoeft dus niet per se leidend te zijn in transities.

¹ [World Happiness Report 2024](#)

- De overheid heeft echter wel degelijk een grote rol. De juiste kaders zetten bijvoorbeeld. En geen beleid voeren dat ingaat tegen de transities die mensen nodig achten.

2025 kan het begin zijn van een grootscheepse verbouwing. De urgentie onder Nederlanders is er.

De vijf grote verbouwingen

Al jarenlang wordt de noodzaak van structurele veranderingen voor de Nederlandse economie door vele rapporten onderbouwd. Ook hebben we als Nederland op een aantal onderdelen van die verbouwing al doelstellingen geformuleerd.

Voor de energietransitie is dat doel glashelder; de 55% emissiereductie in 2030 is wettelijk vastgelegd. Met het huidige beleid wordt dat, volgens het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), niet gehaald.² Om dit doel toch te halen, is meer inspanning nodig van de overheid, maar ook van de grootste bedrijven die broeikasgassen uitstoten, alsook van huishoudens.

Voor grondstoffengebruik hebben we ook een nationaal doel; Nederland wil in 2050 volledig circulair zijn.³ Om de omslag voor elkaar te krijgen, is nog veel werk nodig.⁴ Volgens het Planbureau voor de Leefomgeving moeten alle mogelijke manieren worden aangegrepen om minder grondstoffen te gebruiken: producten duurzamer produceren, zorgen dat ze

langer meegaan, demontabel en te repareren zijn en een verschuiving van eigendom naar delen. Maar ook de Nederlander zelf zal duurzamer moeten gaan consumeren.

Dat we een uitdaging hebben met de landbouwsector mag geen verrassing heten. De stikstofuitstoot is te groot en het mestprobleem hoopt zich steeds verder op. Dit vraagt niet alleen om beleidskeuzes van de overheid, waaronder het saneren van vooral de intensieve veehouderij, maar ook om een transitie in het eetpatroon van veel mensen naar plantaardig en biologisch. Ook hier is duidelijk dat deze transitie, naar een duurzamer landbouw- en voedselsysteem, niet snel genoeg gaat.⁵

Deze drie transities gaan vooral over de toekomst, wat in duurzaamheidsjargon 'welvaart later' wordt genoemd. Op 'welvaart later' scoort Nederland dan ook niet goed.⁶ Maar ook in het hier en nu is nog veel te doen.

Want Nederlanders eten en leven niet altijd gezond. Overgewicht zal, zonder gewijzigd beleid ook de komende jaren blijven toenemen⁷, en dat heeft te maken met de leefstijl en eetgewoonten van mensen. Hoewel Nederlanders gemiddeld genomen best tevreden zijn, baart de ervaren stress van vooral jongeren zorgen.⁸ Welzijn gaat ook over het inkomen van mensen en over betaalbaar wonen. Hoewel de werkloosheid laag is, maken mensen zich zorgen over hun inkomen en over wonen.⁹

Daarnaast maken mensen zich zorgen over de manier van samenleven en de

² [Klimaat- en Energieverkenning 2024 | Planbureau voor de Leefomgeving](#)

³ [Nationaal Programma Circulaire Economie 2023 - 2030 | Beleidsnota | Rijksoverheid.nl](#)

⁴ [Vooruitgang in de circulaire economie](#)

⁵ [Reflectie PBL op het Hoofdlijnenakkoord 2024-2028: Achtergrondnotitie Landbouw en natuur | Planbureau voor de Leefomgeving](#)

⁶ [MBW en SDG's 2024 | CBS](#)

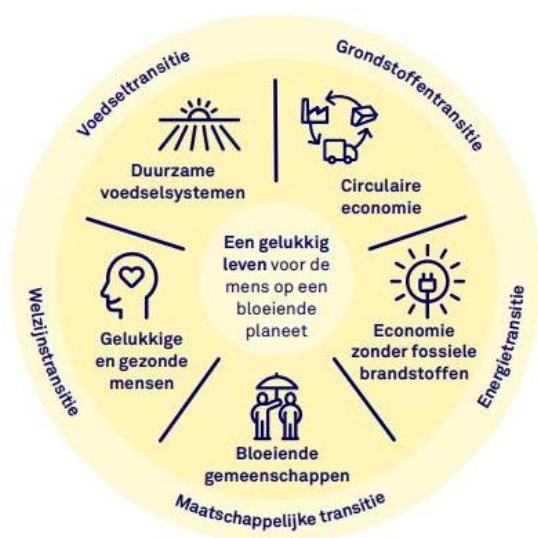
⁷ [Scherpe keuzes maken voor gezonde toekomst onvermijdelijk | RIVM](#)

⁸ [StatLine - Welzijn in relatie met sociaal leven; kenmerken sociaal leven](#)

⁹ [Burgerperspectieven 2024 Bericht 2 | Publicatie | Sociaal en Cultureel Planbureau](#)

politiek in Den Haag.¹⁰ Verschillende groepen in onze samenleving ontmoeten elkaar steeds minder.¹¹ Dat is een bedreiging voor de sociale cohesie: als je elkaar niet kent, weet je ook niet wat je van elkaar verwacht of hoe je samen zaken kunt oplossen.

Figuur 1: Vijf transities

Bron: Triodos Bank (2024).

Transities zijn dus nodig. Maar dan doemen er een aantal vragen op. Willen ‘we’, burgers in Nederland, deze transitie wel? Hoe staat het nu met deze transitie? Zijn sommige verder dan anderen? Hoe kunnen we transitie versnellen?

Een standaard economische outlook zou daar geen antwoord op hebben. Zo’n verhaal zou gaan over een economie die doormodert, een arbeidsmarkt die krap is en alle uitdagingen en kansen om de groei van de economie wat op te krikken. Voor structurele veranderingen is meestal geen plek in een vooruitzicht dat vooral over de economische conjunctuur gaat.

Gezien de urgentie van de uitdagingen waar Nederland (en de wereld) mee kampt, zijn we niet geholpen met zo’n

standaard outlook: verdere groei van het huidige onhoudbare economische systeem – gebaseerd op economische groei en winstmaximalisatie, ongeacht de gevolgen voor de maatschappij en leefomgeving – is niet alleen qua duurzaamheid een slecht idee, maar ook economisch.

Sociale kantelpunten

Kantelpunten zijn momenten waarop relatief kleine veranderingen tot een grote verschuiving in het systeem leiden. Sociale kantelpunten worden bereikt als bijvoorbeeld de gedragsverandering van een beperkte groep leidt tot een normverschuiving, waardoor in relatief korte tijd nog veel meer mensen hun gedrag veranderen. Sociale kantelpunten zijn overigens niet nieuw. De uitdrukking “Zodra er een schaap over de dam is, volgen er meer.” verwijst bijvoorbeeld naar sociale kantelpunten. Het bereiken van sociale kantelpunten rond duurzaam gedrag zou een grote bijdrage kunnen leveren aan verduurzaming.

Voor welzijn op de lange termijn moeten we juist transitie doormaken. Een transitie – een grote verandering in de samenleving, ingegeven door technologische of sociale veranderingen – is nooit een rechtlijnig proces. Gevestigde belangen, zoals bedrijven die in het huidige systeem veel geld verdienen, zullen verandering zo lang mogelijk tegenhouden. Maar ook mensen die onzeker worden door verandering, die niet noodzakelijkerwijs de noodzaak van

¹⁰ [Burgerperspectieven 2024 Bericht 2 | Publicatie | Sociaal en Cultureel Planbureau](#)

¹¹ [De rijkste en armste Nederlanders ontmoeten elkaar steeds minder | Nieuwsbericht | Sociaal en Cultureel Planbureau](#)

verandering inzien en bang zijn dat alles slechter wordt, zullen niet makkelijk meegaan in een transitie. Zo wordt de georganiseerde weerstand vaak groter naarmate een kantelpunt dichterbij komt. Transities gebeuren dus niet zomaar. Tegelijk zijn er al tal van mensen bezig met die noodzakelijke transities. Van wijkinitiatieven tot energiecoöperaties, van herenboeren tot repair café's. Voor een transitie hoeft niet iedereen een koploper te zijn: ongeveer 25%¹² van de bevolking is genoeg om een nieuw normaal te creëren, om over een kantelpunt te komen.

Daarom proberen we de ontwikkelingen in 2025 te duiden op basis van een onderzoek onder Nederlanders. Hoe zien zij de transities en de rol die de overheid, bedrijven en zichzelf daarin spelen?

De vijf-transities-steekproef

We hebben een representatieve steekproef uit laten voeren onder 1.048 Nederlanders door onderzoeksbureau Motivaction. In deze steekproef worden mensen gevraagd naar hun opvattingen over vijf transities die wij als noodzakelijk zien om een duurzame, op welzijn gerichte maatschappij te worden. Via deze vragen zijn we op zoek naar sociale kantelpunten, momenten waarop een transitie onomkeerbaar versnelt en tot een nieuwe norm leidt.

In de steekproef worden mensen gevraagd of ze een (snellere) transitie op ieder deelonderwerp nodig achten. Daarnaast zijn mensen gevraagd naar wie in hun ogen verantwoordelijk is voor het bewerkstelligen van zo'n transitie: burgers, bedrijven of overheid? Vervolgens hebben we mensen gevraagd naar specifiek gedrag dat ze zelf al

ondernemen binnen deze transities, en naar de factoren die ervoor zouden kunnen zorgen dat ze hun eigen gedrag veranderen. Dit gaat bijvoorbeeld over de vraag of mensen al groene energie inkopen voor de energietransitie, of de vraag of mensen al biologisch eten kopen voor de voedseltransitie. Ook hebben we enkele vragen gesteld over de mate waarin mensen geloven dat hun eigen gedrag invloed heeft op het gedrag van anderen en vice versa.

Met deze steekproef hebben we goed inzicht in wat de gemiddelde Nederlander vindt: Zijn deze transities nodig? Wie is aan zet? Wat doen mensen al zelf? Naast gemiddelden kunnen we daarnaast zien of verschillende groepen het met elkaar eens zijn. Daardoor kunnen we bijvoorbeeld jong en oud, man en vrouw, verscheidene opleidingsniveaus en verschillende sociale identiteiten met elkaar vergelijken.

Wat Nederlanders vinden

Conclusie 1: Veel meer Nederlanders voor dan tegen verandering

Een zeer overtuigende groep Nederlanders vindt dat de vijf transities moeten gebeuren. In figuur 2 zie je hoeveel steun ieder van de 5 transities geniet onder Nederlanders. Op de onderste as staat het percentage mensen dat een transitie steunt, min het percentage mensen dat expliciet tegen een transitie is.

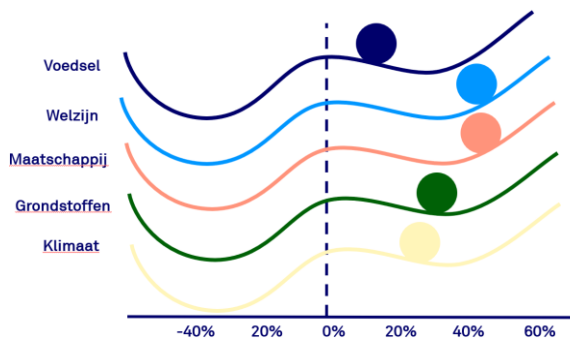
Een meerderheid van de respondenten vindt dat een gezonde levensstijl, waarbij je eet volgens de richtlijnen van het Voedingscentrum en regelmatig beweegt de norm moet worden in Nederland. Ook is er een meerderheid die vindt dat mensen meer betrokken zouden moeten zijn bij hun eigen buurt of gemeenschap, door

transitie. Dit kan hoger of lager zijn. We houden hier 25% aan.

¹² [Experimental evidence for tipping points in social convention | Science](#). Dit kan behoorlijk verschillen per onderwerp en dus ook per

bijvoorbeeld vrijwilligerswerk te doen of lid te worden in een vereniging. Bijna de helft van alle respondenten is voor een snellere afbouw van de CO₂-uitstoot dan nu gebeurt en voor het beperken van het grondstoffengebruik in Nederland. De transitie naar een lokaal, biologisch en plantaardig dieet kan rekenen op steun van 4 op de 10 ondervraagden.

Figuur 2: Brede steun

Bron: Motivaction (2024). Kantelpunten naar nieuwe economie komen dichterbij.

Slechts een beperkte groep respondenten is expliciet tegen de vijf onderzochte transitie. Deze groep varieert in grootte: 10% stelt zich negatief op tegenover de welzijns- en maatschappelijke transitie en 25% tegen de voedseltransitie. Binnen deze laatste transitie zorgt met name het opgeven van vlees en zuivel voor weerstand; lokaal en biologisch eten ondervindt juist weinig weerstand.

Al met al is er voor iedere transitie een grotere groep Nederlanders voor dan tegen verandering. Het meeste belang hechten mensen aan het bevorderen van sociale cohesie en een gezonde levensstijl. Opvallend is dat ouderen en laagopgeleiden sociale cohesie met stip het belangrijkste vinden, meer dan andere groepen. Jongeren vinden juist het verminderen van de CO₂-uitstoot duidelijk het belangrijkste.

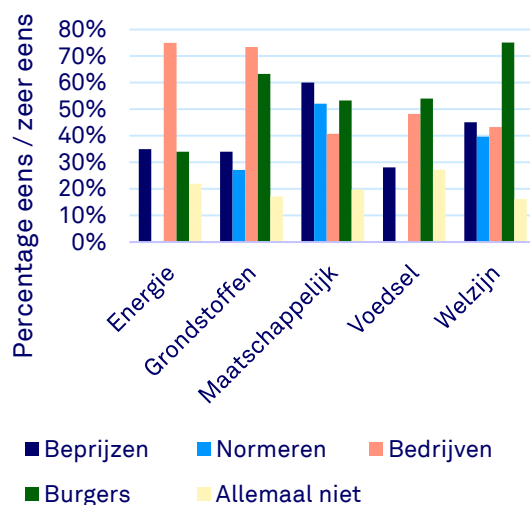
Conclusie 2: Verantwoordelijkheid verschilt per transitie

Men vindt in grote meerderheid dat er in ieder geval 'iets' moet gebeuren voor elke transitie: het percentage respondenten

dat geen actie verwacht van bedrijven, burgers of overheid ligt voor alle transitie slechts tussen de 15 en 30%.

Maar over wie nou als eerst aan zet is, zijn mensen het een stuk minder eens. Vaak verwachten mensen ook actie van meerdere actoren. Figuur 3 geeft per transitie weer van wie respondenten actie verwachten, waarbij normeren en beprijzen bij de overheid belegd zijn (en meerdere antwoorden mogelijk waren).

Figuur 3: Wie is verantwoordelijk voor transitie?

Bron: Motivaction (2024). Kantelpunten naar nieuwe economie komen dichterbij.

Voor de ecologische transitie (voedsel, energie, grondstoffen) wordt sterk naar bedrijven gekeken. Meer dan 70% van de respondenten verwacht actie van bedrijven om hun CO₂-uitstoot en grondstoffenverbruik sneller te verlagen dan momenteel gebeurt. Wat betreft grondstoffengebruik verwachten mensen daarnaast actie van burgers zelf. Voor actie vanuit de overheid is in deze transitie op dit moment minder mandaat, hoewel ook hier een aanzienlijke minderheid graag sturend beleid zou zien.

Dit ligt aanmerkelijk anders op het gebied van sociale cohesie. Hier zien de ondervraagden naast eigen initiatief veel ruimte voor de overheid om actief te zijn.

Dit kan bijvoorbeeld door buurtcentra en sportveldjes open te houden en projecten die mensen samenbrengen te subsidiëren. Een grotere focus op sociale cohesie is dan ook een breed gedragen wens, met steun uit alle opleidingsgroepen en leeftijdscohorten.

Op het gebied van voedsel ziet men de verantwoordelijkheid divers. Mensen verwachten veel van zichzelf, maar zien bedrijven ook graag bijdragen. Overheidsbeleid om het eten van vlees en zuivel te ontmoedigen kan op weinig enthousiasme rekenen. Dit past in het algemene beeld dat het opgeven van vlees een gepolariseerd thema is. Zo geeft ook een ruime meerderheid van de ondervraagden die nog niet vegetarisch te eten aan dit helemaal niet te willen. Een vleestaks zal dan vooral een transitie doen vastlopen, terwijl het vanuit 'de vervuiler betaalt' wel een goed idee is. Het beprijsen van geïmporteerde en bespoten producten, daarentegen, wordt door een meerderheid van de steekproef gewenst. Mensen willen ook best naar een biologische supermarkt om lokale producten te kopen, maar pas als dit de goedkoopste optie is. Al met al is er op het gebied van lokaal en biologisch eten dus een positieve houding, waarbij prijs nog steeds een sterk bepalende factor in gedrag vormt.

Gezondheid vinden respondenten vooral hun eigen verantwoordelijkheid, waarbij velen ook van de overheid een bijdrage verwachten. Denk daarbij aan ongezond voedsel belasten en de verkoop van koek, snoep en chips verbieden in scholen en ziekenhuizen. Ook zou een omvangrijke minderheid graag een inspanning van bedrijven zien.

Wat opvalt is dat mensen die transities belangrijk vinden, hierin overwegend van alle actoren (overheid, bedrijven en zichzelf) actie verwachten. De diffuse verantwoordelijkheid is dus misschien niet een teken van onduidelijkheid, maar juist een teken dat mensen samenwerking

tussen deze verschillende partijen verwachten. Dit genuanceerde beeld past bij transities, dit zijn namelijk complexe sociale processen waarin wisselwerking tussen het gedrag van diverse betrokkenen en normverandering uiteindelijk tot een transitie leidt. De resultaten bieden in elk geval geen aanleiding voor bedrijven, burgers dan wel de overheid om af te wachten tot andere actoren in actie komen. Immers, voor iedere transitie is er een aanzienlijke groep Nederlanders die initiatief van hen verwacht.

Conclusie 3: Groot verschil tussen denken en doen

Hoewel men aangeeft ecologische transities gemiddeld belangrijk te vinden, is er maar een kleine groep respondenten die daadwerkelijk haar eigen gedrag volledig verandert. Bij zowel de energietransitie als grondstoffengebruik geeft een groot deel van de respondenten namelijk aan het eigen gedrag pas te gaan veranderen wanneer de minder ecologisch belastende optie de goedkoopste wordt, dan wel als ze gedwongen worden of er geen andere manier meer is. Zo willen mensen best wel lokaal inkopen of groene energie afnemen, maar alleen als dit de goedkoopste optie is. Voor alle acties is er wel een significante minderheid (10 tot 20%) die aangeeft op termijn al van plan te zijn actie te ondernemen, behalve voor het opgeven van vlees en zuivel en voor het opgeven van autobezit.

Voor de welzijns- en maatschappelijke transitie ligt dit genuanceerder. Veel mensen doen zelf al wat, en een aanzienlijke groep is daarnaast van plan actiever te worden of zou bij meer van de gewenste actie vanuit de overheid haar gedrag veranderen.

Conclusie 4: Burgers alleen maken geen transitie

Heel veel mensen doen voor de verschillende transities dus zelf al iets.

Tegelijk blijkt uit de resultaten dat zelfs mensen die een transitie belangrijk vinden en daarin een rol voor consumenten weggelegd zien, moeite hebben hun gedrag radicaal te veranderen.

Zo vindt van alle ondervraagden die 4 of 5 transities belangrijk vinden – mensen die dus heel veranderingsbereid zijn – 90 % dat burgers zelf naar minder grondstoffengebruik moeten streven. Een auto delen of huren is een manier om zelf minder grondstoffengebruik te realiseren. Toch geeft 30% van deze groep aan geen auto te willen delen, en nog eens 20% geeft aan dit pas te willen als er geen andere optie is. Het is dus duidelijk dat zelfs voor mensen die transities nodig achten en hierin actie van burgers verwachten, sommige noodzakelijke veranderingen in het eigen leven niet vanzelfsprekend zijn.

Dit onderstreept dat we voor succesvolle transities niet alle verantwoordelijkheid bij de individuele keuzes van consumenten kunnen leggen. Om de benodigde veranderingen te realiseren is een samenspel met overheid, bedrijfsleven en sociale omgeving van belang. Om verandering te bevorderen moeten overheid en bedrijfsleven maatregelen niet alleen beoordelen op efficiëntie, maar ook op maatschappelijke acceptatie.

Conclusie 5: Ook bedrijven alleen maken geen transitie, (prijs)prikkels zijn nodig

De ondervraagden verwachten dat op het gebied van grondstoffen en CO₂ vooral bedrijven aan de slag gaan. Er is geen al te grote steun voor sturend beleid vanuit de overheid en wat betreft eigen gedrag geven mensen vaak aan de goedkoopste optie te kiezen.

Bedrijven moeten natuurlijk zelf een rol spelen in het verminderen van hun grondstoffengebruik en CO₂-voetafdruk. Maar als respondenten inderdaad voor de goedkoopste optie blijven kiezen en de

overheid vasthoudt aan bestaand beleid, is het een illusie dat alle bedrijven zelf ambitieus beleid zullen gaan maken. In veel gevallen is het immers niet het goedkoopst op de korte termijn om te kiezen voor spaarzaam grondstofgebruik door producten te maken die langer meegaan, te repareren zijn of een lagere uitstoot te realiseren. Net als we niet alle verantwoordelijkheid voor transities bij de individuele keuzes van burgers kunnen leggen, is hopen dat bedrijven dit in hun eentje volledig oplossen niet realistisch. Als duurzaamheid wel de goedkoopste optie is, zo zagen we in de energiecrisis, kan een transitie enorm versnellen. Maar om de duurzaamste optie echt het goedkoopst of onvermijdelijk te maken, is regelmatig een normerende of beprijzende overheid nodig.

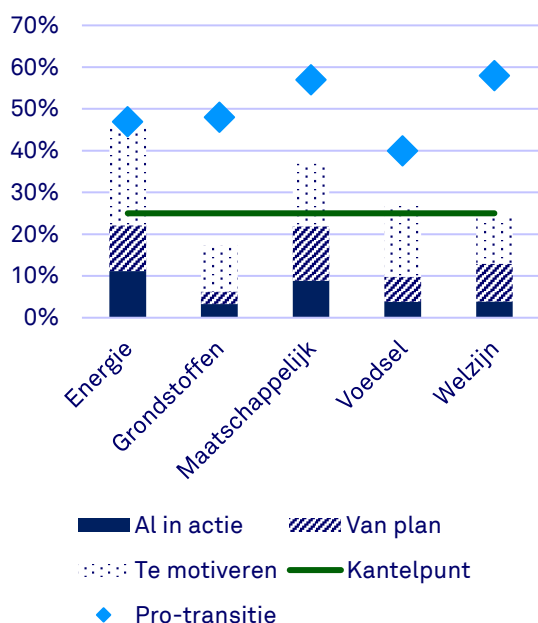
Conclusie 6: kantelpunten voor energie- en maatschappelijke transitie binnen handbereik

Het is helder dat nagenoeg alles in een succesvolle transitie van meerdere partijen en ontwikkelingen afhangt. Voor iedere transitie geldt dat er een veel grotere groep Nederlanders verandering wil dan de groep die tegen verandering is. De groep respondenten die voor verandering is wordt weergegeven met de lichtblauwe ruit in figuur 4.

Voor iedere transitie geldt dat een groep Nederlanders al veel doet om zelf bij te dragen aan verandering, weergegeven met de solide donkerblauwe balk in figuur 4. Voor CO₂ is deze groep met 11% het grootst. De maatschappelijke transitie kan rekenen op actie van 9% van de bevolking. Voor allebei deze transities geldt dat de kritische massa die nodig is om een kantelpunt te bereiken van 25% van de bevolking dichterbij komt. Er zijn namelijk veel mensen al van plan actiever te worden, weergegeven als gestreept blauw figuur. Voor zowel de energietransitie als maatschappelijke transitie gaat het dan inclusief de mensen die al veel actie

ondernemen om 22% van de respondenten.

Figuur 4: Kantelpunten in transities

Bron: Motivaction (2024). Kantelpunten naar nieuwe economie komen dichterbij.

Inclusief de mensen die hun gedrag zullen aanpassen als hen dit wat oplevert of als veel mensen in hun omgeving het doen – de te motiveren mensen, weergegeven als gestippelde balk in bovenstaande figuur – is een grote minderheid, ruim meer dan 25%, van de Nederlanders bereid actie te ondernemen. Kortom, kantelpunten voor beide transities liggen binnen handbereik.

Voor de welzijns- en voedseltransitie ligt het wat ingewikkelder. Hoewel zeker de welzijnstransitie op veel steun kan rekenen, zijn er slechts weinigen die zelf al veel doen. Ook zijn weinig mensen van plan actie te ondernemen. Beide groepen samen zitten nog beneden de 15% en dus nog een stuk verwijderd van de kritische massa van 25%. Maar als we de respondenten meetellen die te motiveren zijn door hun omgeving of relatief gunstige prijzen, kan een kantelpunt van 25% toch relatief snel in zicht komen. Hier is dus wel van alle actoren actie voor vereist.

Voor de grondstoffentransitie geldt dat een kantelpunt nog niet binnen handbereik is. Alleen pioniers ondernemen actie, en slechts een beperkte groep is van plan zich aan te sluiten. Zelfs met beprijzing geeft minder dan 25% van de mensen op dit moment aan hun gedrag te zullen veranderen.

Conclusie 7: Weerstand zit bij mensen van middelbare leeftijd en laagopgeleiden

In het algemeen blijkt de weerstand tegen transities het laagst onder ouderen boven de 65 en jongeren onder de 25. De weerstand zit vaak bij mensen van middelbare leeftijd. Mensen van boven de 55 ondernemen zelf ook relatief veel actie. Jongeren onder de 25 lopen qua actiebereidheid iets achter ten opzichte van mensen van middelbare leeftijd, wat waarschijnlijk verklaard kan worden doordat een aantal acties voor jongeren minder bereikbaar is; zo is het opwekken van duurzame energie alleen haalbaar voor mensen met een eigen huis.

Er is een duidelijk verschil zichtbaar tussen mensen van verschillende opleidingsniveaus. De helft van de hoogopgeleiden is voor 4 of 5 transities, terwijl slechts een kwart van de laagopgeleiden 4 of 5 transities steunt. Hoogopgeleiden ondernemen daarnaast zelf meer acties dan laagopgeleiden. Ook ondernemen vrouwen wat vaker zelf actie dan mannen.

Transities versnellen

Economisch moddert Nederland dan wellicht voort in 2025, op basis van dit onderzoek concluderen we dat er onder de oppervlakte een behoorlijk draagvlak is voor een grote verbouwing. De resultaten van dit onderzoek bieden dan ook reden tot optimisme. Een groot deel van de Nederlanders vindt de vijf noodzakelijke transities belangrijk en nog een groot deel staat er niet onwelwillend tegenover. Enerzijds omdat waarschijnlijk wordt

onderkend dat voor toekomstige welvaart in Nederland grote veranderingen nodig zijn, anderzijds omdat er een besef is dat Nederland is vastgelopen op een aantal punten. Dit biedt een basis om samen veranderingen vorm te geven.

Wij zien een grote sleutel voor verandering in het echt omarmen van de notie dat verandering nodig is en ook – zoals uit de steekproef blijkt – gewenst. Het onderzoek laat zien dat best veel burgers dit al doen. Om veranderingen echt van de grond te krijgen, is het echter noodzakelijk dat ook bedrijven en overheden uitspreken dat verandering onvermijdelijk is. Zij zouden hierbij kunnen leunen op een grote groep Nederlanders die al stilletjes uitkijkt naar verandering.

Rol van bedrijven

Voor bedrijven betekent dit als eerste een kritische evaluatie of wat men doet in de toekomst bestaansrecht heeft. Is het businessmodel wel toekomstbestendig, wetende dat het kantelpunt aanstaande is? Zijn de risico's om een *stranded asset* te worden niet heel groot? En wat is er nodig om de uitstoot van broeikasgassen te stoppen en het primaire grondstofgebruik drastisch te verlagen? Past het bedrijf in een duurzaam voedselsysteem, en bevordert het een gezonde leefstijl? Voor enkele bedrijven betekent dit misschien dat hun bestaansrecht in z'n geheel wegvalt, voor een hele hoop bedrijven betekent dit dat er wat gaat veranderen in de manier van ondernemen, van het grondstof- en materiaalgebruik tot de verdeling van lusten en lasten over je stakeholders. Dit vraagt soms om investeringen op de korte termijn, maar het voorbereiden van de organisatie op een onvermijdelijke verandering is hoe dan ook een goed idee. Ook hoeven deze ondernemers niet bang te zijn dat er geen klanten zijn voor duurzamere en gezonde producten: veel consumenten willen dat juist.

Rol van de overheid

Voor de overheid zit de eerste grote stap in het idee loslaten dat de huidige inrichting van onze samenleving houdbaar is. Nederland is nog altijd een land gebouwd op fossiele brandstoffen, met energie-intensieve industrie. Een land dat met de haven in Rotterdam en Schiphol probeert zoveel mogelijk internationale handel via ons hoekje aarde te leiden, zonder een geloofwaardig plan over hoe al deze handel emissievrij kan worden. Een land dat al jaren haar politieke leiders naar Brussel stuurt om te vragen of onze boeren alstublieft nog wat langer door mogen gaan met de vorm van landbouw waarvan we weten dat deze onhoudbaar is. Een land ook waarin vermogen nauwelijks en arbeid bovengemiddeld belast worden, wat de sociale cohesie ondermijnt.

Dit beleid dat verandering tegenwerkt is als je naar de resultaten van onze steekproef kijkt helemaal niet wat Nederlanders willen. De uitkomsten laten juist zien dat een overtuigend plan voor verandering – waarin iedereen wordt meegenomen, de sociale cohesie wordt versterkt en er aandacht is voor gezond leven – zeer waarschijnlijk op brede steun van de bevolking kan leunen. Deze steekproef bevestigt ook dat de crux om mensen mee te nemen ligt bij voldoende zekerheid dat een transitie een betere toekomst betekent. Natuurlijk zijn mensen terughoudend als ze moeten kiezen voor een onzekere toekomst. Maar de ongemakkelijke waarheid is, dat niet veranderen de welvaart niet alleen voor toekomstige generaties, maar ook voor de huidige generatie in gevaar brengt.

De uitkomsten van onze survey roepen niet op tot een activistische overheid die zware belastingen gaat heffen op iedere vorm van “onduurzaam” gedrag. Voor sommige specifieke maatregelen is nog maar een kleine groep Nederlanders overtuigd, zoals bijvoorbeeld een vleestaks. Maar stoppen met vormen van beleid die de huidige status quo verlengen – fossiele brandstoffen subsidiëren, BTW

heffen op tweedehands producten, onder-investeren in adequaat en betaalbaar openbaar vervoer, het gebrek aan belasting op vermogen waardoor de sociale cohesie verder afbrokkelt, het alsmaar verlengen van de uitzonderingen op geldende kaders voor de hoeveelheid stikstof die neerslaat in onze natuur, onduidelijkheid over het uitfaseren van brandstofauto's en onduidelijkheid over het aardgasvrij maken van woningen – daar is het land volgens de uitkomsten van onze survey juist klaar voor.

Zo zou de overheid kunnen bijdragen aan transitie door in ieder geval haar weerstand tegen deze veranderingen te stoppen en een hoopvol perspectief te schetsen. Het belangrijkste dat een overheid kan doen is duidelijkheid geven over dit uitfaseringsbeleid. Dat helpt bedrijven om zich aan te passen, en dan weten burgers waar ze aan toe zijn. Dan hoeft de overheid niet alles te doen, krijgen de maatschappelijke krachten voor verandering eindelijk de ruimte die ze verdienen, en kunnen markt en maatschappij een nieuw en duurzamer evenwicht vinden.

Rol van burgers

Voor burgers, die vaak al aan verandering denken, valt de grootste winst misschien wel te halen in het activeren van het eigen netwerk. Zowel norm- als gedragsverandering is grotendeels een sociaal proces. Roken in Nederland is hier een mooi voorbeeld van. In de jaren '80 vond een overgroot deel van de Nederlanders het nog volkomen normaal in een publieke ruimte te staan roken, inmiddels zien zelfs mensen die roken dit vaak als een slechte gewoonte. De hoeveelheid rokers in Nederland is in de tussentijd dan ook flink afgenomen.¹³

Mensen zien het gedrag van mensen in hun omgeving vaak niet als de bepalende factor voor hun specifieke gedragsverandering, maar de wetenschap suggereert juist dat sociale normen heel bepalend zijn. Zelfs de resultaten van ons onderzoek wijzen in deze richting. Naast leeftijd, geslacht en opleidingsniveau zijn mensen in onze steekproef namelijk onder te verdelen in 'Mentaliteiten', een groepering op basis van hoe mensen in het leven staan. Sociaal gezien zoeken mensen met dezelfde mentaliteit elkaar ook veel op, wat wil zeggen dat je mentaliteiten ook als sociale netwerken kan zien. In ons onderzoek blijft dat mensen met dezelfde Mentaliteit – die dus veelal een sociaal netwerk vormen – vergelijkbare antwoorden geven op de vragen over normen en gedrag. Dit onderstreept dat sociale omgeving een belangrijke rol speelt in het vormen van normen en gedrag.

Voor al die Nederlanders die duurzaamheidstransities belangrijk vinden, is onze oproep dus om dit vooral aan elkaar te laten weten. Aan je vrienden, je burens, je gemeente, je sportvereniging, je bank, je huisdier, de bedrijven waar je spullen koopt en de onbekende op straat. Zo verschuiven sociale normen en komt een kantelpunt dus steeds dichterbij. 2025 zou zo wel eens een grote stap richting een duurzaam Nederland kunnen worden.

¹³ CBS, 2013. [Ontwikkelingen in het aandeel rokers in Nederland sinds 1989.](#)

Adres

Hoofdstraat 10, Driebergen-
Rijsenburg PO Box 55
3700 AB Zeist, The Netherlands
Telephone +31 (0)30 693 65 00
www.triodos.nl
www.triodos.com

Publicatie

December 2024

Tekst

Hans Stegeman
Ernst Hobma

Onderzoek

Motivaction